

**TARİHTE ve GÜNÜMÜZDE
ZEKÂT UYGULAMALARI**

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN: 978-605-9519-56-4

Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 22
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 87

Kitabın Adı

Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları

Yayına Hazırlayanlar

Dr. İsmail KURT – Seyit Ali TÜZ

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı

Koordinatör

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN

Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Son Okuma

Doç. Dr. Necmettin KIZILKAYA

İstanbul Üniversitesi

Baskı ve Cilt:

ÇINAR MAT. ve YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Caddesi

Ata Han No:34 / 5 Bağcılar - İSTANBUL

Tel: 0212 628 96 00 - Faks: 0212 430 83 35

Sertifika No: 12683

1. Basım: İstanbul, Ağustos 2017/ 2000 adet basılmıştır.

© Her hakkı mahfuzdur.

İzin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir.

İletişim Adresi:

Ensar Neşriyat Tic. A. Ş.

Oruçreis Mah. 12. Sokak No: 40-42 Esenler/İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03-04 Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr ensar@ensarneyriyat.com.tr

İKTİSADÎ AÇIDAN OSMANLI'DA ZEKÂT UYGULAMALARI

Mehmet GENÇ*

Osmanlı'da zekât diye topladıkları bir gelir türü yok. Bildiğim kadarıyla zekât adını verdikleri kanunnamelerde geçen sevaim hayvanlarından alınan sevaim zekâtı dedikleri, adet-i ağnam dedikleri zekât vardır. Fakat ne nisab, ne oran hiçbir şey yoktur.

Zekât kırk koyundan sonra başlar, ondan sonra giderek azalır; dört yüz koyuna geldiği zaman oran yüzde iki buçuktan yüzde bire düşer ve ondan sonra öyle gider. Yani zekâtı reglesif (azalan oranlı) bir vergi olarak alır. Osmanlı'daki ise bürokrasiftir. Hayvan arttıkça vergi artar. Çok artmaz ama artma eğilimindedir- Ona da kanunnameler zekât diyor ama zekât olarak uygulamıyor. Nisabı hiçbir zaman zekâtla uyuşmuyor. Yalnız askerî zümrenin, seyyitlerin yani peygamber soyundan gelenlerin koyunlarına bir nisab tanır. Yüzelli koyuna kadar zekâtı yok.

Öşür konusuna gelince öşürün önemli bir vasfı mülk olan arazilerdedir. Mülk olan araziler kiralandığı zaman kiracı ve mülk sahibi oranlar halinde zekât öderler. Fıkıhtaki uygulamayı daha iyi bilirsiniz. Osmanlılarınsı öyle değil. Osmanlılar öşür de diyorlar, harac da diyorlar ama fark etmez. Fakat Ebussuûd Efendi'nin söylediği gibi ne öşür, ne harac, memleket arazisi, arazi-i mîrîyyedir. Devlet, vergi ve kira mukavelesiyle kira alabilir.

Sabahki oturumda "mîrî toprak rejimi Abbâsîler zamanında yoktu, Osmanlılar getirdi" diye bahsedildi. Osmanlılar da öyle düşünüyorlar. Ebussuûd Efendi'nin "Bu arazi ne öşrîdir, ne arazidir, mîrî tabir edilen arz-ı memlekettir" fetvasını söyledi. Belki Osman-

* İstanbul Şehir Ü. İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, mehmetaligenc2002@yahoo.com

lıların icadı değildir ama Osmanlılar bu toprak rejimini Anadolu'da, Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin ana bölgelerinde yaygın olarak kullandılar. Niye kullandılar bunu söylemiyorlar ama yaptıklarına bakıldığı zaman Osmanlılar aslında zekâtı kaldırmak istiyorlar. Osmanlıların samimi Müslüman olduklarında hiç tereddüt yok. Buna rağmen zekâtı ortadan kaldırmaktan muradım şu: Zekâtı ne verebilecek ne de alabilecek insan tipini ortadan kaldırmaktır. Ne fakir, ne zengin, herkesin yaşayabileceği bir ekonomi kurmak istiyorlardı. Bunu söylemiyorlar ama biz bunu anlıyoruz.

Toprağı eşit dağıtmak istediler. Neden? Büyük toprak sahibi ve topraksız insanlar olmasın istediler. Ondan sonra da seyrek bir nüfusun, kıt emekle toprakları işlemesini istediler. Tam iktisatçılının tabiri ile faktörlerin tam istihdamını sağlamak için köylülere işleyebilecekleri kadar parselleri dağıtıp o parselleri aile efradıyla işlemesi ve elde ettiği üründen vergi aldılar; bunu da zekâttan çok almak için yapmadılar. Bazı vergileri zekâttan daha yüksek, bazı vergileri ise daha az. Ama şunu söylemek lâzım: Osmanlıların bütün vergileri şer'îdir. Örfî olanlarda biliyorsunuz şeriatın verdiği izin içinde o da dolaylı olarak şer'î sayılır.

Mümkün olduğu kadar toprağın eşit dağıttığı insanların, köylülerin onun işlemesini elde ettiği üründen oldukça ılımlı bir vergiyi ödemesini istediler. Zekât olsa öşür toprağından yüzde beş ile on arasındadır. Yani toprak çok verimli ise yüzde on, emekle, yatırımla, sermaye ile kullanıyorsa yüzde beş ile on arasında. Peki harac toprakları fıkhıta ne kadar? Bütün fıkıh kitapları % 25'ten yarıya kadar harac alınır diye yazar. Osmanlılar Müslümanlarınkini biraz yükselttiler ama gayrı müslim, ehl-i zimmetinkini biraz düşürdüler.

Topraktan alınan bütün vergilere baktığımız zaman Müslümanlar için % 12,5 asgarîdir. Çok dikkatle baktım % 20'yi geçen yok. % 12,5 ile % 20 arasındadır. Bu hiçbir zaman Zekât değil toprak vergisidir. Zekât değil, öşür ve haraç adıyla toplanması fark etmez.

Cizye en önemli vergidir. Cizyede fıkhn koyduğu oranın çok altında cizye almaya başladılar. XVI. yüzyılda “edna” dedikleri en düşük düzeyde bütün imparatorlukta cizye aldılar ve yavaş yavaş artırdılar. XVII. yüzyıl malî, askerî yönden çok kriz dönemi olduğu için cizyeleri “evsat” düzeyine getirdiler. Ama Hz. Ebû Bekir’in, Hz. Ömer’in tayin ettiği sınırın çok altında vergilendirdiler. İlk defa II. Viyana’da kuşatmasında, büyük savaşta on yıl savaştıktan sonra bu cizyeleri arttıralım dediler ve şer’î nisaba o zaman ulaştırdılar. O zaman Osmanlı bütçesine o vergilerle büyük katkı gelir sağlandı.

Bu şekilde dağıttığı toprakları köylülerin aileleriyle ekmesi, dikmesi ve elde ettiği ürünlerden % 12,5 ile, % 20 arasında –o da hububat kısmından- aldıkları vergi ile yönetim onları idare etti. Mahsulün kalan kısmını köylülere istediği gibi tüketmesine imkân verdiler. Osmanlıların yerini aldıkları idarelerde böyle bir uygulama yoktu. Çok daha fazla vergi alınıyor, halk ise yarı köle konumunda idi. Çok yüksek vergi, angarya emek vergisi şeklinde ödüyorlardı. Efendisinin tarlasında çalışırdı. Osmanlılar bütün bunları kaldırdı. Her bölgeye göre aile işletmelerini meydana getirdi. Bu devri toprak mülkiyeti yorumu sayesinde yapabildiler. Eğer toprak köylülerin veya beylerin mülkü olsaydı bunları yapmalarına imkân yoktu. Köylü ailesi üç sene arka arkaya toprağını ekmezse onu atar yerine toprağa ihtiyacı olan başka bir köylüyü getirir.

Köylülerin topraklarında özel mülkiyet olduğu takdirde sahip olacakları hakların hiçbiri yoktu. Yani satamazdı, hibe yapamazdı, vakıf yapamazdı, miras olarak bırakamazdı. Mîrî toprakta şer’î miras kurallarıyla bırakmasına imkân yoktu. Çalışmadığı takdirde başka birine verirdi. Yani amaç üretim faktörlerinin üreticiler arasındaki dağılımının merkezden kontrol etmektir. Bu modern zaman öncesi devletin başaramayacağı muazzam bir işti fakat bunu başarmaya çalıştılar.

Köylüler de toprağını satmaya kalkmazsa, terk etmezse, işlemeyen bırakmazsa o zaman mutedil bir vergi ile refah içinde yaşayabilir. Öldüğü zaman da çocuğuna otomatik olarak geçebilecek

burası benim öz mülkümdü diye düşünüyordu. Psikolojik olarak köylülerin mülkün sahibi olduğunu düşündükleri ama devletin de hukuken ve fiilen sahibi olduğu ikili bir rejim sayesinde başlangıç dönemlerindeki o hızlı gelişmeyi sağladılar.

Getirdikleri rejimde toprağın ve emeğin kontrolü var. Bunları kontrol altında tutup hedefledikleri şeylerden en önemlisi mümkün olduğu kadar eşitlikçi bir yapı kurmaktı. Burada zekât verebilir düzeyde zengin hiç yok değil ama çok az. Bu konuştuğumuz reaya düzeyinde birbirine eşit büyüklükte köylüler, esnaf- lar, tüccarlar düzeyinde. Osmanlılar burada klasik İslâm’a göre önemli bir yenilik yaptılar. Bu İslâm’a aykırı bir şey değildir. Tüccarın ve esnafın kâr oranlarını belirlediler. Aşağı-yukarı yüzde üç-dörttür, yüzde on tavadır. Kârları tahdit ettiler. Kullanabileceği emeği dolayısıyla sermayeyi tahdit ettiler.

Neticede köylülerde olduğu gibi esnaflıkta, ticarete de birbirine yakın büyüklükte işyerlerinden oluşan bir vasatın hâkim olduğu bir ekonomi meydana getirdiler. Tüccar ve esnafın daha çok sermayeye ihtiyacı olan insanların öldükleri zaman bıraktıkları terekeler üzerinde yapılmış çalışmalar var. Meselâ Bursa hakkında Haim Gerber’in “XVII. yüzyılda Bursa” adlı eseri var. Andre Reymon’un Kahire hakkında yazdığı bir eser var. Binlerce esnafın terekelerinden ben ortalamayı bulmaya çalıştım. XVII. ve XVIII. yüzyılda Osmanlı esnaflarının ortalama serveti yedi yüz kuruştur. Tüccarlarınki biraz fazla ikibin yediyüz elli kuruştur. Bunun ne demek olduğunu tabî o dönemi yaşamayan veya incelemeyen bilemez.

Bu eşitlikçi yapıyı meydana getirmek, muhafaza etmek son derece zordur. Bir kere insanlar daha çok kazanmak isterler. Yüzde on kâra razı olmaz. Onun için çok esaslı bir mekanizma kurdu- lar. Esnaf örgütlenmeleri o kadar dallı budaklı oldu ki, her esnaf mutlaka birkaç esnafın alıcısı ve satıcısı. Ortalama kâr da yüzde on ise başkasının da bildiği kârı artırırsa o da ciyak ciyak bağırır. Ara- larındaki bu Net Work dolayısıyla modern öncesi kontrol imkânı olmayan devlet kârları otomatik olarak kontrol ediyordu. Esnaf ve tüccar anlaşılmadıkları zaman kadıya gidiyorlardı. Kadı da nefis

bir şekilde ciddiyetle bir heyetle maliyeti ve yüzde on kârı ile birlikte tespit ediyordu. Ondan kaçmalarına imkân yoktu.

Bu rejimi yürütmek çok zordu. İnsanlar zengin olmak istiyor ve şeytanın aklına gelmeyecek çeşitli yollar kullanıyorlardı. Bu esnaf büyük ölçüde bu Net Work sistemiyle büyük ölçüde halledildi. Bu yeterli değildi. Bir de askeri zümre diye başka bir zümre oluştu. Bu genel nüfusun biri ile ikisi arasında bir gruptu. Bu orta üst tabaka idi. Onların sistemi tamamen değişti. Reaya da ortalama büyüklükten sapmayı yasaklayan sistem, askerî zümrede tam hiyerarşi ve beytokratik. Yükseldikçe gelir astromik bir şekilde artabilirdi. O sistemi muhafaza edebilmek için bunu mecburi gördüler.

Esnaf için yediyüz kuruş, tüccar için ikibin yediyüz elli kuruş, vezirin yıllık geliri elli bin kuruştı. Yani bir tüccarın yirmi misli yıllık geliri vardı. Pekala vezirler birikim yaparak sistemi altüst yapabilir denilebilir. Onları da önlediler. Onların terekelerine el koydular, vakıflara yönelttiler. Onlar yüksek gelirleri görev harcamalarıyla bitirmeyi başardılar. Onların içinde zekât verebilecek olanlar azdır. Her sene borçlu çıkarlardı. Esnaf ve tüccara gelince onların terekelerinde yüzde on civarında nakit bulunabiliyor. Onların içinde de zekât verecek ve alacak fazla insan bulunmaz.

Neticede Osmanlılar zekât alanı ve vereni azaltmayı başardılar. Fıkıhçı hocalarımızdan biri zekât dörtte biri fakirlerindir dedi. Bir de âmilller için sekiz katogoride bir olarak konuşuldu. Bu sekiz katogoride biraz öncelik var zannediyorum. Önce fakir, arkasından miskin sonra diğerleri gelir. "Zenginin malında fakirin hakkı var" diye hem âyet hem de hadis var. Diğer maddeleri koyup söyleyelim bakalım: "Zenginin malında yolcuların hakkı var" denilebilir mi? Yalnız fakirin hakkı var denilebilir. Çünkü fakirlik daha önemli ve öncelik ona verilmiştir.

Osmanlılar zekâtı alacak-vereceği ortadan kaldırmaya çalıştılar. Fakiri de zengini de biliyorlardı ki, eğer zengine yol açılsa karşılığında -bu sıfır toplam ekonomidir- bir sürü fakir oluşur. Çağdaşı olan kapitalizmin yaptıklarını biliyoruz. XVIII. yüzyılda nüfusu altı-yediyüz binle Avrupa'nın birinci şehri İstanbul, ikinci

Londra idi o da beşyüz-beşyüz elli bin civarında idi. Londra XVIII. yüzyılın ikinci yarısında birinci olmaya adaydı. Üçüncü de Paris'ti. Bu üç şehrin fakirlik tarihini biliyoruz. Polonya asıllı Bronislaw Geremek "Avrupa'da Fakirliğin Tarihi" adlı eserinde XVIII. yüzyılda İngiltere ve Fransa'da Yüzde kırk fakirlik var. Bizdekiler de fakir sayılabilir. Sanayi öncesinde zengin de fakir olabilir insan vasat olanlar da kıt kanaat yaşayacak durumda idiler.

Bronislaw Geremek'in Paris ve Londra için söylediği nüfusun onda biri dilenci idi. Paris'te elli bin dilenci vardı. Londra da o kadar. İstanbul'da ne kadar vardı dersiniz? Aynı yıllarda dilenci sayımı yapıldı 336 kişi dilencilik yaparken yakalandı. Dilencilik yapmak İslâm'da yasak bir günlük yiyeceği olan kimse dilenemez. Yalnız İstanbul'da sayımı yapılan dilencilerin tamamı gayri müslimdi ve adalardan gelmişlerdi. Çalışabilir olanları memleketlerine gönderdiler. Çalışamaz olanların dilenme hakkı vardı. Hatta onlara pazarları kilisede dilenebilirsiniz dediler. İstanbul Paris'ten, Londra'dan daha kalabalık onlarda elli bin dilenci bizde sadece Hristiyan yüzden az dilenci vardı. Anadolu şehirlerinde hiç dilenci yoktu.

Ben yıllar önce Tokat üzerinde bir çalışma yapmıştım ve bir tek dilenci bulduğunda çok şaşmıştım. Gelen seyyahlar da hayret ediyorlardı. Burada dilenci yok Avrupa'da adım başına dilenci var. Osmanlı fakirliği ortadan kaldırmaya çalıştı ve başardı. XIX. yüzyılda Kapitalizmin büyük hamlesinden sonra bizde dilencilik başladık.

"Zenginin malında fakirin hakkı vardır" Bu çok önemli bir şey. VII. yüzyılın ilk yarısında Allah'ın ve Peygamberin bize tanıttıkları o hikmeti Karl Marx XIX. yüzyılın ortalarında keşfetti ve yeri yerinden oynattı, dünyayı birbirine kattı. Hâlâ kurtulamadık. Müslümanlar Karl Marx'ın ve Komünistlerin yaptığını değil ama öyle bir eşitlik yapmayı kurmaya çalıştılar. Osmanlılar onun ebedi olacağını biliyorlardı ve düşünüyorlardı. Bunu 1300'den 1500'e kadar 200 sene sekiz kuşak bununla uğraştılar ve dediler ki: Bu "Devlet-i Aliyyey-i Ebed Müddettir" bu devlet artık yıkılmaz dediler. Çünkü daha önce yıkılan devletler bu faktörleri birbirine ka-

tarak bir fakir grup bir zengin azınlık dolayısıyla kıyamet. Bunu önleyebileceklerini düşündüler ve 1500'den sonra devlete: Devlet-i Aliyyey-i Ebed Müddet ismini verdiler.

Aynı yıllarda batıda kapitalizm doğdu. Amerika'nın keşfi, bol miktarda nakit. Ve kapitalist gelişme. Osmanlıların bunu benimsemesine imkân yoktu ama Avrupa'da kapitalizm tam Osmanlıların tersi bir düşünceye dayanıyordu. Eşitsiz yapı. Eşitsizlikle kapitalizm gelişme imkanı buldu. Bu eşitsizliği Osmanlılar ellerinin tersiyle ittiler. Çünkü milyonlarca insana yüzyıllarca eziyet çektirecek bir rejimi benimsetmeleri mümkün değildi. Kapitalizm sadece fakirlere eziyet vermedi zenginler de eziyet gördüler. İflas ederek çıldıran, kendini asan, hapse giren nice insanlar oldu. Bu bir macera idi, ona biz XIX. yüzyılın ortalarında girdik.

Çok teşekkür ediyorum.